

Beležke o naši družbeni kritiki

(odlomki iz Sodobnosti 1965)

5. DRUŽBENA VLOGA KRITIKE

Največji del naše sodobne družbene kritike se ustvarjalno vključuje v napredne razvojne procese naše družbe. Seveda ta kritika v marsikakem pogledu še ni dovolj globoko in smelo prodrla v protislovja socialistične družbe našega časa, vendar se je razvijala kot sestavni del socialistične akcije in je ostala na znanstvenih pozicijah. To pa je bistveno za progresivno vlogo družbene kritike.

Dejstvo, da imamo opraviti tudi s pojavi kritike, ki ima drugačna izhodišča, samo po sebi odpira diskusije o razlikah med konstruktivno in destruktivno kritiko, o vlogi družbene kritike v razmerah socialističnega samoupravljanja, o razlikah med kritiko in kritikarstvom, o tem, kaj pravzaprav je in kaj ni kritika, kje so meje družbene kritike itd. Stvar subjektivnega pojmovanja je, v kakšni obliki posamezen kritik naše družbene kritike postavlja to temo na dnevni red. Kajti konec koncev se vsa ta vprašanja — bodisi da jih postavlja na dnevni red praktik ali pa znanstveni delavec — reducirajo na eno osnovno vprašanje: kakšna naj bosta smoter in družbena vloga kritike v sedanjih razmerah razvoja naše družbe in v kakšnih oblikah naj se afirmira.

Del naše družbene kritike takoj reagira, da je tako vprašanje samo po sebi narobe postavljeno, češ: ne more se delati razlika v kvaliteti kritike; kritika nima meja in ji ni mogoče predpisovati, v kakšni obliki naj se pojavlja. Kakor je odgovor enostaven, tako je tudi prazen. Kritiko od kritike nedvomno loči predvsem prav tista objektivna substanca, ki loči resnično znanstveno odkritje ob nebogljenega in eklektičnega jecljanja ali psevdoznanstvenega šarlatanstva, ki loči resnično umetnost od kiča; ki loči resnično ljudsko plemenitost od farizejskega moraliziranja.

Če bi bila vsaka kritika dobra, potrebna in ustvarjalna, bi bilo vsako slikanje umetnost, vsak izmislek znanost in vsako ustvarjanje kiča — koristno za družbo. Tisti, ki pravijo, da je vsaka kritika dobra in koristna v naši družbeni stvarnosti, potemtakem globoko ponižujejo ustvarjalno družbeno vlogo resnične kritike. Resnično znanstvena družbena kritika se je vselej ločila od demagoškega in politikantskega kritikasterskega pamfleta tako, kakor se razlikuje dobra literatura od pornografskega kiča. Zato bo taka družbena »kritika« vedno naletela na odpor demokratične socialistične družbe in mora naleteti na odpor, prav zato, da bi resnična družbena kritika v polni meri lahko opravljala svojo pomembno in nenadomestljivo družbeno vlogo.

Vrh tega se kritike razlikujejo po svojem dejanskem efektu na družbeno prakso in sposobnost njenih subjektivnih nosilcev.

Tisto, kar mora imeti sleherna znanstvena družbena kritika vselej in predvsem pred očmi, je dejstvo, da družba ni kratkoma vsota subjektivnih volj njenih članov, marveč materialni odnos, odnos družbenih sil, v katerem je človek v največji meri odvisen od razvojne stopnje proizvodnih sil, se pravi, od rezultatov, ki jih je dosegal v podrejanju prirodnih sil svojim potrebam. V takem odnosu ljudje ne delajo samo tistega, kar žele, marveč tudi in celo predvsem tisto, kar morajo.

(. . .)

6. KRITIKA IN HUMANA ODGOVORNOST

Iz vsega sledi, da nikakor ni deplasirano postavljati vprašanje, kakšna naj bo družbena vloga kritike v razmerah socialistične družbe, ki je v prehodnih revolucionarnih fazah svojega razvoja in ki s samoupravljanjem odpira perspektive nadaljnega napredka socializma in demokracije.

In vendar se dobro zavedam, da prehajam na nevaren teren, ko postavljam vprašanje tako. Zakaj, kakor smo videli, ni arbitra, ki bi lahko nezmotljivo vnaprej odločil, preden o tem odloči sama praksa, da je neka kritika kvalitetna in resnična, druga pa ne, da ima prva pravilne dimenzije, druga pa neustrezajoče in podobno. S formalizmom prav tako ni mogoče rešiti problema, kajti za formulami delujejo žive družbene sile, te pa podrejajo formule svojim interesom vselej, kadar se znajdejo na zgodovinskem razpotju.

Toda čeprav je res, da zgolj na podlagi subjektivne ocene in neodvisno od družbene prakse, ki preverja in potrjuje resničnost človekove sodbe, nihče in nobena družbena organizacija ne more biti objektivni rabsodnik v vprašanih resnici, je prav tako res, da ima vsakdo svoj del odgovornosti do drugega človeka, do konkretnih pogojev njegovega življenja, do njegove usode in do družbe, v kateri se ta njegova usoda ustvarja. Pred to humano odgovornostjo ne more nihče pobegniti, niti se skriti pred njo za kakršnokoli fasado formalizma ali za kakršnokoli moderno robinzonado ali teorijo »čistih rok«, pa tudi ne za teorijo o kritiki kot antitezi prakse, ki nima odgovornosti za to prakso.

Kdor ostaja pasiven iz strahu, da se utegne zmotiti, greši bolj kot tisti, ki dela in se moti. Družbena praksa bo pokazala zmote in zablode in tudi naučila vsakogar — zlepa ali zgrda — da popravlja svoje zmote in

napake. Toda največja in nepopravljiva bi bila zabloda tiste generacije, ki bi dopustila, da jo v imenu te ali one filistrske iluzije in pod videzom »družbene kritike« opeharijo za bistvene pridobitve revolucije in prehojene poti družbenega napredka.

(. . .)

9. RESNIČNOST KRITIKE

»Dober namen« — oziroma etično in humanistično izhodišče — je seveda neobhoden pogoj slehernega progresivnega družbenega ustvarjanja. Toda vsakdo ve, da »dober namen« sam po sebi še ne zagotavlja progresivnega rezultata človekove aktivnosti.

To velja tudi za družbeno kritiko. Dejanski družbenozgodovinski pomen družbene kritike obstoječega ni v kritiki sploh, v kakršnikoli kritiki, marveč v kritiki s povsem določenimi karakteristikami. Kajti nimamo le ene kritike, ampak mnogo kritik in z zelo različno vsebino. Tu ne gre za iskrenost nosilcev take kritike in ne samo za nekakšno pozitivistično eksaktnost, s katero kritika ugotavlja določeno stanje stvari in dejstev. Problem tudi ni v tem, ali ta kritika poleg »negativnih« dejstev v obstoječem ugotavlja tudi »pozitivna« dejstva. Tudi današnje »pozitivno« je mogoče kritizirati, in to konstruktivno kritizirati s stališča jutrišnjega dne, kakor je tudi današnje »negativno« mogoče razumeti in opravičiti s stališča včerajšnjega dne.

Kvaliteta in pomen družbene kritike — pri tem mislim seveda na znanstveno kritiko — je predvsem v tistih dimenzijah »resničnostne vsebine« kritike, ki približuje razred in človeka, ki jima je do družbenega napredka, k spoznanju objektivne stvarnosti v samem družbenem gibanju in ju s tem subjektivno in objektivno usposablja za progresivno družbeno akcijo. Če kritika dezorientira človeka in ga odvrča od poti in sredstev, ki ga edini lahko dovedejo do progresivnih rezultatov, skratka, če kritika postaja izvir jalovosti človekovega ustvarjalnega napora, je prav tako negativen faktor v družbenem razvoju kakor vsak drug pojav, ki zadržuje družbeni razvoj. Da bi socialistična družba lahko napredovala, mora biti sposobna premagati in odvreči tudi neresnično kritiko in ustvariti resnično kritiko. A za to kvaliteto se je potrebno boriti med drugim tudi tako, da se ta kritika v družbeni praksi stalno preverja.

(. . .)

10. KONSTRUKTIVNA IN DESTRUKTIVNA KRITIKA

Res je tudi, da vsaka družbena kritika nekaj ruši, tako vedno tudi nekaj gradi — ne glede na to, ali se njen avtor tega zaveda ali ne. Celo popolnoma slepa destruktivna kritika v nekem smislu »gradi«. V naših razmerah na primer daje moč vsemu, kar je reakcionarnega in konservativnega v družbi. Po navadi opravičuje politični absolutizem — ne glede na to, ali se avtor tega zaveda. To pa je prav tista politika, ki najgloblje deformira in degradira družbo na socialistični poti.

Potemtakem se ob vsaki družbeni kritiki postavlja vprašanje, kaj taka kritika ruši in kaj gradi oziroma kakšni graditvi utira pot. A prav v tem

je *objektivna* razlika med konstruktivno in destruktivno kritiko v naših pogojih.

Očitno je potemtakem, da *resnična* demokratična in progresivna družbena kritika v razmerah socialističnega samoupravljanja ne more biti destruktivna niti po vsebini niti po metodah in obliki, kajti izhajati mora iz dvojne odgovornosti: iz odgovornosti do socialističnega sistema kot takega in iz odgovornosti do enakopravnosti ljudi v demokratičnih odnosih samoupravljanja. Kakor hitro družbena kritika ni več borba za oblast, postaja *samo oblika borbe mnenj med enakopravnimi ljudmi*. Kot taka bo ta kritika konstruktivna, prepričevalna, dokazujoča, humana in demokratična, čeprav bo neizprosna in radikalna.

(. . .)

13. SVOBODA KRITIKE

Kakor vrsto drugih družbenozgodovinskih odnosov tako je subjektivistični del naše družbene kritike tudi »svobodo kritike« spremenil v statično abstraktno formulo zunaj časa in prostora. Različno tolmačenje tega pojma je obenem tudi izhodišče za različne zahteve glede družbenih možnosti za svobodo kritike.

Te zahteve gredo od čistega formalizma in anarho-liberalističnih konstrukcij pa vse do takih, ki se dajo reducirati na restavracijo buržoaznega političnega sistema.

Ne mislim zanikati, da naša družbena praksa marsikdaj tudi neupravičeno in škodljivo omejuje svobodo kritike in da je take tendence potrebno izpostaviti kritiki. Toda po drugi strani ni treba pozabiti, da so dimenzije in stabilnost svobode kritike odvisne predvsem od stabilnosti osnovne družbene strukture. Dokler je ta osnovna struktura sama predmet kritike, ki je, zavestno ali podzavestno, orožje politične borbe proti njej, so tudi institucije svobode kritike pod stalnim pritiskom bodisi upravičeno zaradi obrambe socialističnega sistema, bodisi kot izgovor v nekritični obrambi subjektivne odločitve ali določenega interesa.

Družbena kritika, ki postane prirepek ali orožje političnega boja z antisocialističnih pozicij, prihaja v nasprotje s celotno usmerjenostjo našega družbenega življenja, in naravno ter nujno je, da se ji socialistična družbena praksa postavi po robu. Kajti taka kritika v naših razmerah prav tako ne more biti »svobodna«, kakor ni »svoboden« politični boj za restavracijo starih družbenih odnosov.

Zelo velika iluzija je potemtakem ali pa zelo naiven politični maneuver tolmačiti svobodo kritike kot nekaj absolutnega, kot kategorijo onstran realnega razmerja družbenih sil. Očitno je, da tu ne gre za nikakršen načelen in še manj za zgolj teoretičen problem, pač pa za izrazito praktično vprašanje političnih odnosov v družbi.

(. . .)

Človek ne more spreminjati sveta in sebe v njem po neki božji podobi, ki leži v njem samem, marveč s tem, da spreminja stvari okrog sebe in s tem ustvarja možnosti za drugačne odnose med ljudmi. In ker človek ni bog, ker ni samo del družbe, marveč tudi del prirode, ki mu vsiljuje določene odvisnosti in zakonitosti in ki s tem vpliva tudi na značaj družbenih razmerij

med ljudmi, zato to, kar ustvari človeška roka, ne more biti popolno, idealno in dokončno. Tudi svoboda ne in tudi človečnost ne.

Toda to ni bistveno za ustvarjalno vlogo človeka v družbi. Bistven je progres v samem gibanju k smotru, ki mu človek v tem gibanju sledi, in kakšno je mesto človeka, razreda, ideje, zahteve po svobodi v *tem gibanju*. Tudi svoboda je potemtakem sredstvo človeka, sredstvo njegove borbe. A abstraktnoliberalistično obravnavanje svobode bi svobodo v določenih okoliščinah lahko spremenilo v okove prav za tiste procese, ki so edino sposobni dajati človekovi svobodi vse širše dimenzije.

A prav tu je razvodnica med ustvarjalnim znanstvenim in empiričnim razmerjem do stvari in družbe in pa utopističnim ter dogmatskim in bogoskatskim. Zato je Krleža v svojem »Areteju« z besedami »in vendar je to opičja roka . . .« izrazil veliko več zaupanja v človeka in veliko več humanizma, kot pa tisti »liberalci« in lažni »humanisti«, ki neprestano merijo človeka v družbi z merili skonstruiranih abstraktnih idealov in formul in ki so obenem neprestano razočarani nad njim, kajti štejejo mu v subjektivno lastnost in greh tudi tisto, kar je manifestacija objektivnega stanja stvari.

(. . .)

S tem pa ni rečeno, da subjektivna volja odločajočih družbenih faktorjev v boju za širše dimenzije demokracije in človekove individualne svobode ne igra nobene vloge. Nasprotno, da bi »objektivno« postalo obenem tudi »človekovo«, se mora izraziti tudi v njegovi zavesti in njegovi subjektivni družbeni akciji. Tehnokratizem in birokratizem, konservativna vezanost na obstoječe, obramba določenih parcialnih interesov, zaostalost misli in podobni pojavi so v socialistični družbi vsekakor vir subjektivnega odpora proti demokratizmu in individualni svobodi.

Tudi v socialistični družbi je potemtakem potrebno, da si najnaprednejše družbene sile zavestno prizadevajo premagovati ta odpor in uresničevati človekovo težnjo po svobodi ter aдекватne demokratične institucije. Toda vse to ne demantira, marveč samo potrjuje, da se borba za vse širšo človekovo kontrolo nad silami prirode oziroma za razvoj proizvodjalnih sil in za vse naprednejše socialistične družbene odnose ter borba za svobodo in demokracijo ne moreta ločiti, saj gre za dve strani istega procesa. Konec koncev velja tudi za te probleme, da je človek v družbi lahko samo toliko svoboden, kolikor kot družba spoznava objektivne nujnosti družbenega življenja in postane s tem sposoben vplivati na delovanje teh nujnosti.

Vse to pa obenem pomeni, da taka borba za svobodo ustvarja obenem »nesvobodo« in institucije prisiljevanja za družbene sile, ki delujejo v nasprotni smeri. Ta nesvoboda ima lahko obliko državnega dekreta, lahko pa je tudi dejansko stanje stvari ob najširši formalni demokraciji. Ali bo eno ali drugo, to je odvisno od strukture družbe in od intenzitete njenih notranjih napetosti.

Taisto še zlasti velja tudi za družbeno kritiko, ki je med najvažnejšimi instrumenti takšnega konflikta.

Najbolj očitno postane to dejstvo, če vzamemo primer dveh skrajnosti, to se pravi, če ga pogledamo skozi prizmo odprtega razrednega konflikta. Družbena kritika s stališča zgodovinskih interesov dveh diametralno si nasprotnih razredov si mora biti globoko nasprotna. V takih odnosih postane avtomatično vsaka družbena kritika, najsi bo subjektivno še tako nepristranska in strogo znanstvena ali celo abstraktno teoretična, v tej ali oni meri del

politične prakse in zato deli tudi usodo politične prakse enega ali drugega razreda.

Ta dejstva potrjujejo, da je nemogoče govoriti o absolutni ali brezpogojni svobodi kritike tam, kjer stoje za to kritiko realni nasprotujoči si interesi družbenih sil, a zlasti ne, kadar gre za razredna nasprotja in za kritiko, ki je objektivno ali subjektivno angažirana v obrambi takih ali drugačnih razrednih interesov. Tu potemtakem ne gre za dialog v borbi mnenj in iskanju resnice, kajti ta ima tu različen pomen za prvi ali drugi razred, temveč za konflikt interesov, ki ga je mogoče zgodovinsko premagati samo v sferi spreminjanja materialnega razmerja sil. Navsezadnje vsakdo ve, da se konflikti revolucija-kontrarevolucija, napredek-reakcija, fašizem in antifašizem, imperializem in antiimperializem itd. ne rešujejo z verbalistično kritiko, marveč z razmerjem realne, se pravi, materialne moči sil, ki stoje za prvim ali drugim družbenim interesom.

Seveda ima svoboda kritike v teh konfliktih in družbenozgodovinskih gibanjih izreden pomen. Vendar je orožje tega konflikta, ki si ga morajo nastopajoče družbene sile vselej šele priboriti, ne pa kaka absolutna kategorija, ki je tako rekoč prirojena človekovi naravi in ki jo človeku samo slučajno kratijo kake zunanje sile.

Prav zato svobode kritike ni mogoče obravnavati samo zase, zunaj časa in prostora. Kajti spricho večjih notranjih družbenih napetosti, ki izhajajo bodisi iz nezadostno razvite družbene strukture bodisi iz mednarodnega okolja, v katerem se razvija socialistična družba, se mora vsaka kritika, ki ni zavzela jasne pozicije v konkretnem odnosu družbenih sil, znajti v vlogi kopa in ščita za družbeno akcijo, ki se upira napredku socializma.

Zahtevo po svobodi kritike postavljajo določene družbene sile vedno takrat, kadar si hočejo ustvariti ali razširiti prostor, mostišče za svojo družbeno akcijo. Konec koncev, če človeka ne zebe, ne bo spraševal, kje ima plašč.

Ena prvih zahtev mladega delavskega gibanja na zgodovinskem prizorišču — pri nas in povsod drugod — je bila zahteva po svobodi družbene kritike, kajti to gibanje je stopalo v borbo proti obstoječi družbi sploh. In ena najbolj glasnih zahtev vseh ostankov stare družbe pri nas je vedno, od prvih dni zmage naše revolucije do danes, bila zahteva po svobodi kritike, da bi si tako razširili prostor za svojo politično akcijo.

Ko so se progresivne sile naše socialistične družbe znašle pred problemom tehokratskega in birokratskega konservatizma, se je seveda znova in v drugačni varianti postavila zahteva po večji vlogi in po svobodi družbene kritike. Tu je zahteva po svobodi kritike odigrala in igra nedvomno progresivno zgodovinsko vlogo. Toda obenem z najbolj naprednimi silami socialistične družbe postavljajo isto zahtevo tudi politični in ideološki ostanki stare družbe in elementi etatiističnega tehokratizma, ki izvajajo reakcionarni ali konservativni pritisk na naš družbeni in demokratiški razvoj, bodisi da gre za našo lastno družbo, bodisi da gre za faktorje iste vrste v svetu, ki nas obkroža.

Zato morajo biti progresivne sile socialistične družbene zavesti varuh svobode kritike, toda obenem morajo prevzeti tudi vso odgovornost za uspešen odpor proti tisti destruktivni družbeni kritiki, ki dejansko vodi k negaciji svobode za ogromno večino ljudstva.

In prav zato je danes — s stališča svobode kritike in borbe mnenj — v naših razmerah najvažnejša in odločajoča vztrajna ustvarjalna akcija in boj za take stabilne demokratične odnose ter institucije in za tako zdravo klimo medsebojne demokratične odgovornosti, v kateri bo dovolj prostora za družbeno kritiko in borbo mnenj s pozicij socializma, toda v kateri bodo socialistične sile obenem tudi sposobne, da se razmeje od tendenc, ki so socializmu tuje, in da se postavijo po robu destruktivni, to se pravi zavestno ali podzavestno antisocialistični kritiki, ki se spreminja v politično akcijo.

A največjo subjektivno odgovornost v ustvarjanju takih možnosti in odnosov ima predvsem socialistična družbena kritika sama.

14. ODGOVORNOST DEMOKRACIJE IN ODGOVORNOST KRITIKE

Seveda tudi v socialistični družbi ni nezmotljivega arbitra, ki bi lahko odločal o tem, kolikšne naj bodo dimenzije svobode kritike, da bi se ta svoboda ne sprevrgla iz orodja progressa v orodje reakcionarnih sil. Tudi v tem pogledu je praksa socializma samo potrdila večno znano resnico, da noben aparat oblasti — tudi socialistični ne — ni imun za bolezen subjektivnega ocenjevanja stvari in samovoljnega uporabljanja oblasti.

Prav gotovo je najuspešnejše in najnujnejše sredstvo proti takim deformacijam tisti sistem demokratičnih pravic in institucij, v katerih je zajamčena javnost odločanja in najširša svoboda demokratične kritike. Če bi socialistična družba podcenjevala pomen takega stabilnega demokratičnega mehanizma in se zanašala izključno na subjektivno progresivnost vodilnih družbenih sil in njihovo vdanost interesom delovnih ljudi, bi odpirala pot subjektivnemu odločanju v družbi, tehnokratizmu, birokratizmu in celo političnemu absolutizmu. Zgodovina socialistične prakse je to ugotovitev vsestransko potrdila.

(. . .)

Eden od odločajočih virov svobode kritike je zato predvsem tudi *sam človek, ki kritizira*, njegova sposobnost, da spoznava objektivne nujnosti, jasnost socialističnega izhodišča in smotra njegove kritike, ter njegova odgovornost za učinek kritike na realno družbeno dogajanje. Z drugimi besedami, realna dimenzija svobode kritike je v naših razmerah v veliki meri odvisna tudi od občutka odgovornosti avtorja kritike do resnice, ki je v objektivnem stanju stvari, v kompleksu naše in mednarodne družbene stvarnosti. V tem se mora resnična socialistična družbena kritika nenehno ne le razlikovati od destruktivne kritike z antisocialističnih pozicij, marveč mora biti tudi v neprestani borbi z njo. Socialistična družbena kritika je lahko zelo ostra in radikalna, pa bo vendar izrazito konstruktivna, kakor hitro se bo — ne le z zunanjo frazo, marveč z manifestiranjem resnične odgovornosti za socialistično družbo — nedvoumno razmejila od kritike, ki ji je namen ali pa dejanski rezultat politična akcija proti socialistični družbi.

Prav zato, da bi ne bilo administrativnih intervencij na področju borbe mnenj in družbene kritike in da bi se demokratične oblike našega družbenega življenja čim svobodneje razvijale, je potemtakem potrebna resnična *socialistična*, marksistična družbena kritika; radikalna in ostra po vsebini, toda konstruktivna, demokratična in humanistična po obliki. Taka kritika mora biti sposobna biti bitko na dveh frontah: proti konservatizmu, defor-

macijam, zaostajanju in zablodam same socialistične prakse in proti tendencam, ki s kritiko socialistične prakse poskušajo obenem vsiliti socialistični družbi politično borbo za socializem ali proti njemu, za socialistično samoupravljanje ali proti njemu.

Toda v naši znanstveni družbeni kritiki je marsikdaj tako stanje, da se nosilci te kritike pogovarjajo »med seboj« kakor gluhi: vsakteri pripoveduje svoje, a nobeden ne odgovarja drugemu, čeprav govorita o istem predmetu in o isti praksi, vendar na povsem različen način. Ne more biti dvoma, da je to velik minus za stanje v naši socialistični družbeni kritiki in misli sploh.

Tudi na tem področju se ljudje seveda lahko motijo in se tudi neizogibno motijo. Te zmote kritike se v demokratični borbi mnenj in pa v preverjanju na podlagi družbene prakse vedno znova korigirajo ali pa stihijsko potiskajo vstran in pozabljajo. Kar potemtakem lahko socialistična družba zahteva od družbene kritike, ni njena nezmotljivost, pač pa njeno *socialistično izhodišče in cilj ter demokratična odgovornost* za njeno učinkovanje na realna družbena razmerja, od katerih je odvisen razvoj socializma v danih okoliščinah. In prav s to svojo konstruktivnostjo in moralno-politično odgovornostjo postaja socialistična družbena kritika eno najvažnejših oporišč svobode kritike in razvoja demokratskih institucij, ki jo ščitijo.

INTELIGENCA IN DELAVSKI RAZRED

Nesmiselno je torej govoriti o družbeni vlogi inteligence kot nekega enovitega in z enotnimi družbenimi interesi povezanega sloja. V resnici gre za določen odnos določenega dela inteligence do objektivnih nosilcev družbenega napredka oziroma odpora proti temu napredku. Zato je v družbenem življenju ne le mogoče, marveč tudi zakonito, da je v istem času del inteligence na čelu progresivnega družbenega ustvarjanja, medtem ko se drugi giblje na repu konservativne povprečnosti, tretji del pa je lahko neposredna reakcionarna cokla družbenega razvoja. To misel je zelo dobro izrazil ameriški pisatelj Arthur Miller, ko je dejal, da intelektualci sicer prvi pozivajo k družbenim spremembam, vendar jih tudi zadnji sprejemajo.¹ Miller je sicer mislil predvsem na področje kulturnega ustvarjanja, toda njegova trditev enako velja tudi za druga področja družbenega delovanja inteligence.

Vendar se pri nas vztrajno pojavljajo poskusi, da bi se posamezniki ali posamezne skupine ljudi vsilile za predstavnike vse inteligence. To so ponavadi ljudje, ki zato pripovedujejo, da inteligenco družbeno podcenjujejo in potiskajo v ozadje, ker družba ne sprejema pogledov ali političnih teženj takih skupin. V tem smislu je marsikdaj bolj ali manj odkrito slišati teorije o vodilni družbeni vlogi inteligence kot antiteze teoriji o vodilni vlogi delavskega razreda. Govore tudi o »inteligenci kot kritični zavesti družbe«. V nekem mladinskem listu je celo pisalo, da so univerze in študentje najnaprednejši del družbe že zaradi samega dejstva, da so »na vrhu« človeškega znanja. Toda to je že humoristična plat teh teorij.

Zakaj se pojavljajo take teorije in v čem je njihov pomen? Preden poskusim dati odgovor na ta vprašanja, bi se rad ogradil od nekega even-

¹ Iz govora na kongresu PEN klubov na Bledu 1965.

tualnega očitka. Nikakor, namreč, ne menim, da v naši družbi ni razlogov za kritično obravnavo položaja in vloge inteligence. Pri tem mislim tako na njen materialni kot družbeni položaj. Na naši ravni civilizacije je jasno, da morajo biti navzkrižja subjektivnih pogledov na položaj inteligence sploh in kulture posebej toliko ostrejša, kolikor siromašnješa je materialna osnova naše civilizacije in kulture.

Nekateri naši kritiki stanja na tem področju, ki — v iskreni ali pa samo navidezni obrambi »višjih kulturnih vrednot« — s prav toliko glasno donečimi kakor praznimi frazami odklanjajo vsako razpravo o materialnih možnostih naše družbe, imajo sicer to prednost, da lahko na kratko opravijo s tem problemom. Toda na ta način stvari niso prav nič spremenili. S tem, da se zapirajo v slonokoščeni stolp vzvišenega prezira oziroma neznanja osnovnih zakonov družbenega in ekonomskega dogajanja seveda ničesar ne prispevajo, da bi bil katerikoli od teh problemov pravilneje rešen. Spor med naraščajočimi kulturnimi potrebami družbe in omejenostjo njene materialne osnove se namreč ne da reševati drugače kakor z nadaljnjim razvijanjem tako te osnove, kakor tudi resnične ustvarjalne vsebine in sposobnosti naše kulture.

Zato bi bilo prav, če bi se kritika stanja na področju naše kulture bolj zavedala dejstva, da ne gre samo za materialne probleme, marveč predvsem tudi za probleme kulturnega ustvarjanja samega.

Vendar to samo mimogrede. Gotovo ni nobenega dvoma, da je tudi glede problemov v zvezi z družbenim položajem kulture sploh in inteligence posebej pri nas mogoče marsikdaj poklicati na pomoč družbeno kritiko in da je to tudi neizogibno potrebno storiti.

Gotovo je, da se nekateri problemi v zvezi s položajem kulturnega ustvarjanja in inteligence pojavljajo v težji obliki, kot bi se sicer morali tudi zaradi subjektivnega odnosa odgovornih ljudi do teh problemov. V tem se zrcali razvojna stopnja družbene zavesti in kulturne ravni naše družbe. Prav gotovo obstajajo tudi ostanki klasičnega, obrtniško samozadovoljnega in profesionalistično-sindikalističnega odnosa do inteligence, tako kot obstajajo po drugi strani med inteligenco ostanki aristokratskega in buržoaznega odnosa do fizičnega dela. Vse to in še marsikaj drugega so pojavi, proti katerim se moramo boriti, ni pa treba precenjevati njihovega deleža pri nastajanju problemov tako zelo, da je videti, kakor da sama človekova želja in volja lahko ustvari vse, kar hoče.

Ne glede na to, koliko je taka kritika objektivna, resnična in uspešna in koliko ni, je vseeno jasno, da je kritika nezadovoljivega družbenega položaja kulture oziroma inteligence ena stvar, teorija o specifični družbeni vlogi inteligence kot sloja, kot antiteze teoriji o vodilni vlogi delavskega razreda pa nekaj povsem drugega. Ta teorija — če ni izraz kratkotrajnega tavanja dela naše inteligence, ki se je zapletla v družbeno kritiko na slabotnih krilih subjektivizma — ima lahko samo en družbenopolitični smisel. Pomeni namreč lahko samo to, da si posamezniki ali kaka skupina ljudi neupravičeno prisvaja pravico govoriti v imenu inteligence in kulture, govori pa v resnici v svojem lastnem imenu in v prid interesom, ki jih brani, ter v imenu družbenih sil, ki stoje za temi interesi.

V naših razmerah pa sta tu samo dve možnosti. Teorije te vrste so — objektivno in neodvisno od volje njihovih avtorjev — bodisi podpora tej ali drugi varianti ideologije in interesov buržoazne družbe ali pa obramba

birokratizma. Drugo je pri nas najpogostnejše. Prav zato se razne subjektivistične teorije o vodilni vlogi inteligence kot sloja kakor tudi razne teorije o neki vrsti »naddružbenosti« inteligence v usmerjanju in kritiki družbenega dogajanja v praksi morajo reducirati samo na poskus, da bi se vzpostavili ali ohranili neki posebni interesi inteligence v družbenoekonomskih odnosih. Brž ko pa se problem inteligence tako postavi, se ti interesi ne morejo pojavljati drugače kakor v obliki raznih tehnokratskih, birokratskih, cehovskih in podobnih tendenc, pa tudi v obliki individualistične neodgovornosti do družbe in delovnega sočloveka. To se dogodi v tistem hipu, ko se ti interesi postavijo kot antiteza vodilni družbeni vlogi družbenoekonomskega interesa delovnega človeka, delavskega razreda. Te teorije so potemtakem kvintesenca ideologije birokratizma in tehnokratizma.

Take in podobne teorije, pri nas jih lahko zasledimo tudi pri avtorjih, ki navidezno bijejo bitko proti tem družbenim pojavom, jasno kažejo, da pritisk birokratizma nima svojih virov samo v značaju družbenega dela, njegove organizacije ter družbenoekonomskih odnosov na sedanji razvojni stopnji proizvodjalnih sil. Birokratizem dobiva tudi svoje ideološke formule v lažni obrambi družbenega poslanstva inteligence, ki naj bi bila ogrožena zaradi vloge delavskega razreda in zaradi sistema družbenega samoupravljanja, v katerem se ta vloga razodeva.

Dejansko pa se inteligenca kot celota, kot sloj v zgodovini družbe ne pojavlja z nobenim posebnim poslanstvom, razen s poslanstvom znanja, izobrazbe in kulturne ravni. Zgodovinsko pomembno napredno družbeno vlogo je lahko imel in jo tudi danes ima samo tisti *ustvarjalni del* inteligence, ki dejansko izraža objektivna družbena gibanja ter empirično in znanstveno spoznanje ljudi o teh gibanjih in njihovih poteh ter perspektivah. Prav tako mora biti ta del inteligence sposoben, da tako ali drugače pomaga spreminjati ta spoznanja v napredno družbeno akcijo, se pravi oblikovati cilje in odkrivati objektivne nosilce ter sredstva te akcije.

To velja tudi za vlogo družbene kritike, ki nastaja med inteligenco. Za tako vlogo pa subjektivistične konstrukcije abstraktnih etičnih, moralnih, humanističnih, kulturno-prosvetiteljskih in podobnih načel in smotrov, kakor koli lahko odigrajo tudi pozitivno vlogo progresivnega anticipiranja družbenih ciljev, seveda nikakor ne zadostujejo. Potrebno je predvsem dejansko znanje o objektivnih zakonitostih družbenega gibanja in pravilna ocena empiričnih spoznanj. Toda prav tega znanja in pa pripravljenosti, da bi se od prakse tudi učili in ne videli v njej smo antiteze lastnih subjektivističnih konstrukcij, močno primanjkuje tistim našim subjektivističnim družbenim kritikom, ki jim je resnica postala najbolj postranska stvar med elementi kritike.

(...)

Kakor hitro zapustimo »moderne« in obenem prastare malike subjektivizma in se vrnemo na tla priznavanja in poznavanja objektivnih faktorjev družbenozgodovinskega dogajanja, v katerem živimo, skopnijo utvare o neki »naddružbenosti« inteligence in njene družbene kritike kakor lanski sneg. Jasno postane, da bo *družbena* akcija inteligence — in seveda tudi njena *družbena* kritika — napredna in ustvarjalna le, če bo del velike zgodovinske naloge, ki jo nosi delavski razred oziroma delovni človek v socialističnih odnosih proizvodjanja in delitve.

Prav taka usmeritev daje družbeni vlogi napredne inteligence izredno velik pomen — tudi če pustimo ob strani področje kulturnega ustvarjanja v ožjem pomenu besede. V tej vlogi inteligenca namreč ni samo nekakšen strokovni »posrednik«, ki zaradi tega, ker je v njej nakopičenega največ znanja, zgolj reproducira interese nekega razreda zunaj nje same oziroma neko nasprotje družbenih interesov, ki je zunaj nje. Nasprotno, prav s to svojo nalogo postaja inteligenca sestavni del in *ustvarjalni subjekt napredne družbene akcije*. Kajti inteligenca v tej vlogi ni samo »odraz in izraz« družbenozgodovinskih interesov delavskega razreda, skupaj s tem razredom samim in kot njegov del. V tej svoji vlogi je tudi eden od tistih ustvarjalnih faktorjev, ki ostre v množicah delovnih ljudi zavest o njihovih družbenozgodovinskih interesih kakor tudi spoznanje o poteh in sredstvih, kako uresničiti te interese. Taka družbena vloga inteligence bo toliko bolj uspešna, kolikor bolj bo znala združevati izkušnje delovnega človeka z znanstvenimi in kulturnimi dosežki in vrednotami celotnega družbenega ustvarjanja in z njimi oborožiti delovnega človeka in njegove samoupravne organe pri njihovem delu in družbenem upravljanju.

V kategorijo izmaličenih projekcij družbene vloge inteligence spada tudi geslo »kultura kulturnim delavcem«, ki ga v tej ali drugačni obliki srečujemo v nekaterih naših publikacijah. Če je smoter takega gesla samoupravljanje kulturnih delavcev v kulturnih ustanovah oziroma svoboda ustvarjanja, potem je seveda taka zahteva upravičena in progresivna. Toda pri nas se včasih to geslo tolmači kot zahteva, po kateri ima sicer družba, se pravi delovni človek, dolžnost zagotoviti materialno osnovo kulturnega ustvarjanja, nima pa pravice izbirati, kakšna dela te vrste bo financirala in katere rezultate kulturne dejavnosti bo sprejela ali pa odklonila. Tako tolmačeno geslo je zelo podobno zahtevi, ki bi se izražala na primer v geslu: proizvodnja neposrednemu proizvajalcu. Kajti v obeh primerih je človek, ki mu je namenjena kultura ali proizvodnja, razglašen za »persona non grata«.

Med proizvajalcem in potrošnikom kakor tudi med ustvarjalcem in uporabnikom rezultatov tega ustvarjanja je ne samo medsebojna zveza in odvisnost, temveč tudi stalno protislovje in spor, ki ga ljudje vedno znova rešujejo na višji ravni kulture in na višji ravni ustvarjanja. To protislovje je nujen element in gibalna sila človekovega ustvarjanja sploh in nesmiselno se je truditi, da bi ga odpravili. Kajti, to bi bilo isto, kakor če bi se trudili, da se odpravi družbeni in ustvarjalni progres.

Seveda se ustvarjalec v takem sporu lahko pogosto znajde v okolju, ki ga ne razume ali ga zaradi lastnega konservativizma noče razumeti, in pred družbeno kritiko, ki mu je — zgodovinsko gledano — krivična. Toda tudi vse kar nosi pečat idejnega in kulturnega ustvarjanja ni resnična vrednota. Pritoževanje nad družbenim »nerazumevanjem«, primitivnostjo, nekulturnostjo je zato nesmiselno, če ni povezano z družbeno in kulturno akcijo za ustvarjanje razmer, v katerih se lahko spremeni obstoječe stanje.

V resnici tako pritoževanje najbolj pogosto izraža pomanjkanje ustvarjalne moči ali pa pomanjkanje ustvarjalne hrabrosti. Ustvarjalna nemoč pod firmo lažne obrambe kulture v resnici brani samo sebe. Včasih pa se za takimi zahtevami pojavljajo manifestacije teh ali drugih političnih teženj našega družbenega življenja. Zato so pri zahtevi, da je politiko potrebno ločiti od kulture, po navadi najbolj glasni tisti, ki dejansko poskušajo vnesti v naše kulturno življenje svoje politične koncepcije. Včasih pa je tako pri-

toževanje samo izraz malomeščanske kratkovidnosti, kajti samo malomeščanski filister si lahko zamišlja in zahteva take razmere, v katerih bo genialni ustvarjalec vedno našel samo genialnega potrošnika in genialni potrošnik vedno samo genialnega ustvarjalca.

Skratka problem, za kaj ima kakšna družba razumevanja in za kaj ga nima, je problem realnega življenja ljudi, njihovih potreb, njihove družbene zavesti in njihove kulturne ravni. To je obenem tudi večni spor med tistimi, ki z napredno miselnostjo utirajo nova pota, in tistimi, ki žive v starih navadah. Prav tako je to tudi večni problem človeka, ki teži k resnični vrednoti in kvaliteti, drugi pa mu namesto tega ponuja slabo blago. Zato je ta spor neločljiv del razvojnih procesov vsake družbe. Po svojih oblikah se sicer spreminja glede na značaj družbenoekonomskih odnosov, toda spor zmeraj ostaja.

Smer družbene akcije na tem področju zato ne more biti v geslu »kultura kulturnim delavcem«, temveč v kulturi, ki bo organski izraz in rezultat celotnih ustvarjalnih naporov družbe oziroma vseh njenih faktorjev. Ne gre potemtakem za odpravljanje protislovja in spora med ustvarjalcem in uporabnikom, marveč za dejstvo, da pomeni kulturni napredek dviganje tega spora in njegovega humanističnega reševanja na vse višjo raven.

Tudi kultura ni torej nikakršno izključno področje inteligence kot sloja. Če lahko glede tega govorimo o nekem njenem posebnem družbenem poslanstvu, potem ga je treba razumeti tako, da inteligenca s svojim znanjem in kulturno ravnijo lahko več kot kdorkoli prispeva h graditvi razmer, v katerih bodo jutri vsi ljudje izobraženi, čedalje sposobnejši sprejemati rezultate kulturnega ustvarjanja in čedalje sposobnejši, da bodo v vse večji meri tudi subjekti kulturnega ustvarjanja.

Skratka, če pustimo ob strani probleme v zvezi s položajem inteligence, ki se nanašajo na materialna, politična in druga vprašanja vsakdanjega življenja, potem lahko rečemo, da obstaja problem o položaju inteligence kot sloja v socialistični družbi samo v enem pomenu: kot problem premagovanja elementov nasprotja med fizičnim in umskim delom.

19. KRITIKA NEDEMOKRATIČNOSTI IN DEMOKRATIČNOST KRITIKE TER KRITIKA POLITIČNE MORALE IN MORALA KRITIKE

(...)

Še več, tudi slep protest in brezciljen punt sta marsikdaj v zgodovini odigrala pozitivno vlogo tiste neogibne antiteze, ki je sprožila tiste sile, ki so lahko postale nosilke sinteze.

Konec koncev tudi vsakdanja empirična kritika potrjuje to dejstvo. Kajti ta kritika marsikdaj ni resnična glede posameznih in določenih dejstev ali rešitev, ki jih nakazuje, pa vendarle opravlja pozitiven pritisk na ustvarjalno akcijo tistih družbenih sil, ki morajo najti pravo rešitev.

Toda pri vsem tem ostane nespremenjeno dejstvo, da mora socialistična napredna kritika težiti k sintezi, se pravi k resnici in k rešitvam problemov, ki izvirajo iz same objektivne narave družbenih gibanj.

Zato se družbena kritika ne more zapirati v slonokoščen stolp »bleščeče izolacije« od družbene prakse pod geslom »stran od politike«. To

geslo je izmišljeno in lažno, zakaj družbena kritika je vsa sredi političnega dogajanja. Zato mora biti tudi kritika izpostavljena kritiki, in to ne samo teoretični, ampak tudi praktični kritiki.

Te resnice in nujnosti ne more spremeniti niti dejstvo, da tudi v socialistični družbi lahko konservativni pritisk duši napredno kritiko ali pa jo v določenih razmerah celo onemogoča. Rešitev pred to nevarnostjo ni v nesmiselnih poskusih odpravljati protislovje med kritiko in ustvarjanjem, ampak samo v dviganju tako ustvarjanja kakor kritike na vse višjo raven.

Toda zastavlja se vprašanje, ali se morajo v naši sodobni socialistični družbi spričo toliko naporov za nepretrgan razvoj socialističnega družbenega samoupravljanja vsa ta razmerja in protislovja med kritiko in ustvarjanjem razreševati samo stihijsko ali pa samo z administrativnim dirigiranjem iz nekega središča. Očitno je, da to ni nujno. Pa vendar se dobršen del naših razprav o družbeni kritiki giblje med tema dvema skrajnostima.

Da bi se otrsli pritiska obeh skrajnosti, ki nedvomno v enaki meri zavirata razvoj našega socialističnega demokratizma pa tudi kvaliteto naše družbene kritike, morata biti izpolnjena zlasti dva pogoja. Potreben je demokratičen mehanizem, ki zagotavlja uveljavljanje družbene kritike. Ta mehanizem je z našo ustavo načelno vzpostavljen. Od ljudi je odvisno, kako bodo ta načela uresničena. Dalje, sama kritika mora čutiti, da je družbeno in humano odgovorna za svoje rezultate tako v razmerju nasproti socialistični družbi in njenemu naprednemu razvoju kakor tudi do človeka, ki je izpostavljen tej kritiki ali ki bo občutil posledice te kritike.

Sam smoter družbene kritike in odgovornost do tega smotra mora obenem odrediti tudi sredstva, oblike in jezik družbene kritike. To je tudi razlog, zakaj smo v teh beležkah poudarjali pomen razlikovanja med konstruktivno in destruktivno kritiko. Jasno je, da sredstva in oblike kritike v političnem boju razrednih nasprotij ne morejo biti iste kot v družbeni kritiki socialistične družbe, usmerjene k samoupravljanju. V prvem primeru gre za politično oblast, za razredno oblast in s tem tudi za politični boj med ljudmi, v drugem pa za boj mnenj med enakopravnimi ljudmi, ki pod enakimi pogoji sodelujejo oziroma lahko sodelujejo v družbenem upravljanju.

Nikakor ne trdim, da je naša družba v celoti že taka. Vsakdo ve, da bodo potrebni boji in naporu nekaj generacij, da bi se socialistično družbeno samoupravljanje pri nas razvilo v celovit demokratični sistem družbenoekonomskih in moralno-političnih odnosov med ljudmi. Očitno pa je bodočnost naše demokracije prav v nadaljnjem razvijanju socialističnega samoupravljanja in ne v posnemanju oblik, ki pripadajo povsem drugim družbenoekonomskim odnosom med ljudmi. Nerazvitost našega sedanjega sistema družbenega samoupravljanja in njegova prepletenost z elementi razrednih nasprotij, ki so rezultat splošne razvojne stopnje naše družbe, potemtakem niso razlog za ostajanje pri starem. Nasprotno, to je razlog za še aktivnejši ustvarjalni napor — postopno krepiti in izpopolnjevati odnose in mehanizem samoupravljanja. K takemu razvoju mora družbena kritika prispevati ne samo s svojo vsebino, marveč tudi s svojimi sredstvi, metodami in oblikami. (...)

To predvsem pomeni, da mora biti družbena kritika, če hoče podpreti in pospeševati uveljavljanje demokratičnosti v našem družbenem življenju, po svojih oblikah in sredstvih demokratična in humanistična. Kritika mora

biti radikalna, brezkompromisna v oceni razmer in v iskanju izhoda iz problemov, vendar demokratična in humana do človeka.

S tem nočem reči, da pomeni osebna odgovornost v samoupravljanju manj kot pa v kakem drugem demokratičnem mehanizmu. Nasprotno, ta odgovornost se mora v mehanizmu družbenega samoupravljanja močneje izražati in tudi veliko dosledneje izvajati kot se danes. Toda prvenstveni smoter družbene kritike ni boj med ljudmi, marveč spreminjanje stanja stvari. To pa predvsem iz dveh razlogov. Prvič, nobena družbena kritika ne more imeti pretenzij na nezmotljivost. Preverjati jo morajo v praksi ljudje, predvsem tisti ljudje, ki jih določeno stanje stvari neposredno zadeva. In drugič, družbena kritika, ki je zlasti usmerjena proti ljudem in ne proti stanju stvari, se prav lahko sprevrže v klasičen politični boj za položaje, v politikantsko demagogijo, v ustvarjanje političnih klik brez kakih načel, skratka, v mehanizem klasičnega buržoaznega reprezentativnega sistema.

Bistveno je torej vprašanje, ali bo naša družbena kritika vzgajala demokratično javno mnenje, oziroma ali bo vplivala na ustvarjanje družbene zavesti v smeri demokratičnih metod samoupravljanja in demokratičnih odnosov med enakopravnimi ljudmi v okviru samoupravljanja, ali pa bo vnašala vanj metode političnega boja med politikantskimi klikami. Zakaj, politični boj je boj za oblast, boj za oblast je pa značilnost družbe, v kateri razred gospoduje nad razredom in človek vlada človeku. Družba, h kateri teži socialistični sistem, pa je demokracija svobodnih ljudi v družbenem procesu dela, ki naj obenem postane oblika gospodstva družbe enakopravnih proizvajalcev in ustvarjalcev nad naravnimi silami oziroma, če povemo z manjšimi pretenzijami, oblika organiziranega upravljanja enakopravnih in združenih ljudi s stvarmi in ne z ljudmi.

Vsakdo ve, da široka demokracija in široka svoboda obenem pomenita, da mora družba imeti ne samo močno materialno osnovo, ki je sposobna bistveno ublažiti konflikte interesov, marveč tudi visoko demokratično zavest ljudi, visoko zavest medsebojne odgovornosti. Samoupravljanje ne pomeni samo veliko svobode, ampak zahteva tudi veliko odgovornost. Da bi imeli več samoupravljanja, več demokracije in več svobode, se mora tudi v naši družbeni zavesti, v zavesti človeka bolj razviti občutek družbene demokratične odgovornosti.

Ta občutek se ne more razvijati in krepiti samo z vzgojnimi lekcijami in s politično propagando. Njegov vir mora postati sama praksa, to pa pomeni tudi sama družbena kritika in demokratični mehanizem boja mnenj. V tem pa je subjektivna odgovornost nosilcev te kritike in nosilcev boja mnenj. Naj povem poenostavljeno, običajna pravila vsakdanjega medsebojnega obnašanja ljudi — ljudje se namreč velikokrat ne strinjajo med seboj, pa vendarle ostanejo prijatelji — morajo postati tudi metoda boja mnenj in družbene kritike v visoko razvitih razmerah družbenega samoupravljanja. Če moramo danes v našem družbenem življenju še vedno računati tudi z elementi političnega boja, to vendarle ne pomeni, da se naša napredna družbena kritika sme odreči takšnemu smotru in odgovornosti za njegovo uresničevanje.

(...)

Socialistični družbi je kritika neogibno potrebna, zlasti pa kvalificirana znanstvena in idejna kritika. Ne sme se bati tudi pogumnejše kritike, ki je anticipacija jutrišnjega dne, čeprav ne najde vedno razumevanja pri današ-

nji stvarnosti in vladajoči družbeni zavesti. Usmeritev družbe k napredku, k neprenehni evoluciji in demokratičnemu razvoju bi bila nemogoča, če bi v njej ne bila človekova misel v stalnem ustvarjalnem nemiru in če bi ne mogla pogumno postavljati na dnevni red vedno novih problemov. Sama dialektika družbenega življenja je trajna negacija včerajšnjega in človekova zavestna misel mora nenehoma kritično gledati na današnjost, da bi lahko zrla v prihodnost.

Glede tega se vsekakor strinjam s tistimi avtorji naše družbene kritike, ki se postavljajo po robu določenim težnjam naše politične prakse, katere poskušajo zožiti družbeno kritiko na ozko področje splošne sprejemljivosti.

Toda tudi sama družbena kritika je — kakor smo videli — del te prakse in je sama izpostavljena vplivu istih objektivnih faktorjev družbene stvarnosti, konfliktov interesov in razlik v razvojnih tendencah. Zato se ne more ločiti od družbe v nekakšno naddružbenost in nedotakljivost. Odtod tudi nastajajo konflikti med kritiko in prakso, v katerih niti kritika niti praksa nista nezmotljivi. Še več, napredne socialistične sile morajo voditi celo politični boj proti tistim oblikam družbene kritike, ki se pokažejo kot subjektivni ali objektivni izraz reakcionarne pritiska na našo stvarnost.

Ni pa potrebno, da bi se vsi ti konflikti razvijali stihijsko, da bi vsi preraščali v boj med ljudmi, in vselej dobivali obliko obrambe oblasti ali boja za oblast. Potreben je zavesten demokratični napor družbe, in sicer ne le za ustrezne humanistične oblike, sredstva ter metode politične prakse in političnega sistema, marveč tudi za ustrezne humanistične oblike, sredstva in metode same družbene kritike.

Prav zato mora biti družbena kritika, ki si prizadeva, da bi bilo družbeno življenje demokratično, humanistično in etično usmerjeno, brez politikantstva ter individualistične ali kolektivne sebičnosti, tudi sama demokratična, humanistična, etična in brez politikantskih prizadevanj. Če bo naša družbena kritika po svojih sredstvih, metodah, oblikah in jeziku taka, potem bo lahko imela pozitiven demokratični in etični vpliv na oblikovanje demokratične družbene zavesti tudi takrat, kadar zaradi objektivnih ali subjektivnih razlogov ne bo naletela na razumevanje ali neposreden sprejem pri obstoječi družbeni praksi.

Skratka, da bi bila družbena kritika svobodna, mora biti zlasti sama sposobna ustvarjati pogoje za to svobodo.

20. VIRI IN VZROKI RAZLIČNIH TEŽENJ NAŠE DRUŽBENE KRITIKE

(...)

Razumljivo je tudi, da so morali v enem delu generacije, ki se je oblikovala prav na revolucionarnem prelomu, nastati resni družbeno psihični problemi, ki prav tako odsevajo značaj ustvarjanja te generacije in njeno razmerje do družbe, ki je izšla iz revolucije. Značaj enega dela naše literature je zelo zvesta slika družbenih psihičnih problemov te vrste.

(...)

Najvažnejši faktor, ki določa strukturo idejnih in političnih teženj v našem družbenem življenju pa so seveda družbene psihične spremembe, posledica dvajsetletnega razvoja naše socialistične družbe. Generacije, ki se-

daj stopajo v aktivno ustvarjalno družbeno življenje, niso imele neposrednega stika z jugoslovansko buržoazno družbo, čeprav je del teh generacij vsekar — ne da bi se tega zavedal — pod bolj ali manj izraženim vplivom miselnosti starega sveta in njegovih idejnih tradicij. Izhodišče za razmerje teh generacij do sodobnega družbenega dogajanja ni stara jugoslovanska družba, marveč sedanja, socialistična; in sicer taka, kakršna je s svojimi pridobitvami, pa tudi s svojimi problemi, protislovji, težavami in deformacijami. Zato te generacije po sami svoji naravi bolj kritično gledajo in ocenjujejo sedanje družbeno stanje in dogajanje kot pa revolucionarne in predrevolucionarne generacije. To ni njihov greh, ampak njihova prednost. Če si nove generacije ne bi bile sposobne postaviti novih smotrov, bi družba zastala v svojem razvoju.

Toda prav tu nastaja problem. *Resnično novo* lahko ustvarjajo samo *resnično ustvarjalne* družbene sile. Stihijska negacija obstoječega sama po sebi ne more ustvariti resnično novega. Ustvarjati resnično napreden jutrišnji dan je torej veliko težja in širša naloga kot pa samo zanikanje obstoječega.

Te težave nekateri enostavno »premostijo« z abstraktnimi in subjektivističnimi formulami zgolj po besedah svobodnjaške oziroma humanistične kritike in so prepričani, da so s tem opravili veliko delo. Kakor koli je razveseljivo, da se v naših najmlajših generacijah razvija izredno močno zanimanje za probleme družbenega razvoja in upravljanja ter da iščejo svoje ustvarjalno mesto v tem dogajanju, pa je prav tako potrebno vzeti kot resno opozorilo naši družbi dejstvo, da dobršen del mladih ljudi slepo ponavlja razne prastare idealistične in popovske formule v iskrenem prepričanju, da razglašajo nekaj novega. Nevarnost seveda ni v samih formulah, pač pa v dejstvu, da te formule potiskajo znaten del mladih talentiranih ljudi na stranske tire naprednega družbenega dogajanja, ali pa jih celo spreminjajo v coklo resničnega napredka, resnično novega.

V precejšnjem delu so te težnje bržčas tudi stihijska reakcija na pritisk ekonomskega ter upravnega prakticizma, ki marsikdaj potiska aktualna vprašanja našega idejnega in kulturnega življenja na stranske tire. Dejstvo je, da so naše družbene organizacije veliko bolj nagnjene k spremljanju in obravnavanju problemov gospodarskega in neposrednega političnega značaja, kakor pa k problemom oblikovanja humanistične in demokratične družbene zavesti, ali pa k problemom kulturne rasti naše družbe.

(...)

Boj proti razdiralni, dezorientirani in socializmu tuji ali celo sovražni družbeni kritiki ne more biti uspešen, če bo vsakdanji prakticizem obremenjeval idejno in teoretično socialistično misel do take mere, da bo postajala samo dekla vsakdanje prakse. Kakorkoli je res, da se idejna in teoretična misel lahko potrjuje samo v praksi, tako je tudi res, da praksa ne sme vsiljevati svojih meril idejni in teoretični misli.

V dosedanjem razvoju socializma v svetu je morda pritisk prakse in njenih neogibnih dnevnih potreb prizadel socialistični idejni in teoretični misli več škode kakor vsa protimarksistična kritika te misli. V takšnih okoliščinah se je tudi marksizem kaj čisto spreminjal v shematizem dogem in v pragmatistično formulo za subjektivistično pojasnjevanje perečih problemov prakse, namesto da bi bil tisti idejni in teoretični faktor, ki gre *pred* prakso in osvetljuje pota *bodočnosti*.

Čeprav je bilo pri nas takih deformacij razmeroma malo, vendarle ne moremo reči, da jih ni bilo in da jih ni. Najsi je naša socialistična praksa napredna in najsi je marsikdaj veliko naprednejša od kabinetske teoretične misli, je vendarle njen vpliv na idejno napredno in teoretično misel škodljiv, kadar se uveljavlja kot subjektivni pritisk. Verjetno je prav eden od vzrokov, da se pri nas tako pogosto kot »novo« pojavljajo idejne koncepcije in teorije, ki so v resnici izraz zaostale družbene misli ali pa celo izraz socializmu sovražnih družbenih teženj, medtem ko avtorji teh istih teorij ne najdejo nič novega — v naši lastni praksi, ki je dala izredno veliko resnično novega. Druga posledica tega dejstva pa je v tem, da take teorije ne nalete na tiste kvalitetne teoretične in idejne odgovore napredne socialistične misli, kakršni so nujno potrebni, da bi se odbil njihov pritisk na družbeno zavest.

Da bi bila socialistična idejna in teoretična misel sposobna odkrivati nadaljnja pota in sredstva družbenega napredka in da bi bila kot napredni ustvarjalec sposobna odstranjevati s poti tako prakso kakor teorijo in družbeno kritiko, ki jo onesposablja za tako napredno družbeno akcijo, mora sicer živeti s socialistično prakso in zaradi socialistične prakse, vendar ne sme biti njena dekla in se tudi ne gibati na njenem repu.

(...)